

PRODYUSERLIK FAOLIYATINING KELIB CHIQISHI VA RIVOJLANISHI

Todjedinov Umid Todjedinovich

O'zDSMI, "Madaniyat va san'at menejmenti" kafedrası o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7931218>

Annotatsiya: maqolada prodyuserlik faoliyatining yuzaga kelishi va kasb sifatida rivojlanishi haqida so'z yuritilgan. Prodyuserlik sohasidagi birinchi mutaxassis va uning tashkilotchilik qobiliyati, ijodiy ishlari haqida ham ma'lumot beriladi.

Kalit so'zlar: prodyuserlik, tarix, rivojlanish, san'at, madaniyat, kasb, ijod.

ИСТОКИ И РАЗВИТИЕ ПРОДЮСЕРСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация: в статье рассказывается о ее появлении в производственной деятельности и ее развитии как профессии. Также будет предоставлена информация о первом специалисте в области производства, его организаторских способностях, творческой работе.

Ключевые слова: производство, история, развитие, искусство, культура, профессия, творчество, продюсерство

ORIGIN AND DEVELOPMENT OF PRODUCTION ACTIVITIES

Abstract: the article talks about its emergence in production activities and its development as a profession. Information about the first specialist in the field of production, his organizational skills, and creative work will also be provided.

Key words: production, history, development, art, culture, profession, creativity.

KIRISH

Zamonlar o'zgarib, san'at sohasiga mablag'lar bilan bog'liq bo'lgan tushunchalarning kirib borishi bu sohaning qay darajada taraqqiy qilishini belgilamoqda. O'zbekistonda "prodyuser" termini XX asarning o'rtalaridan boshlab qo'llanila boshladi. Bungacha ko'proq rejissyorlar, bastakorlar, xonandalar, baletmeysterlar va boshqa sohalar bo'yicha shug'ullanuvchilar (masalan, sport tomoshalaridan turli xalq o'yinlari yoki polvonlar, dorbozlar kabi) o'z san'atlarini turli shakllarda, turli sharoitlarda namoyish qilib kelganlar. Ular barcha ijodiy va tashkiliy jarayonlarni o'z ma'suliyatlariga olgan holda amalga oshirishga harakat qilganlar.

Prodyuserlikka yaqin bo'lgan vazifani qadim davrlardan boshlab san'at sohasiga yaqin bo'lgan shaxslar bajarganlar. Masalan, Zardo'shtiylikning diniy marosimlarida, jumladan, "Avesto" bilan bog'liq marosimlarda bu qadimiy kitobning tarkibiga kirgan asarlardan parchalar, alqovlar va olqishlar maxsus ijrochilar tomonidan o'qib, kuylab yoki ijro etib berilgan. Zardo'shtiylik dinini targ'ib etuvchi va saqlovchilar "mug'lar" deb atalgan.

Professor M.Qodirovning fikricha, mug'lar "Avesto" qasidalarini, rivoyatlarini va duolarini ijro etuvchi malakali kishilar bo'lib, "otashgohlar qoshida bunday mug'larning butun-butun to'dalari qaror topgan, ular orasida ma'lum darajada ixtisoslashish ro'y berib, so'z ustalari, qiroatxonlar, hofizlar, o'yinchilar alohida toifalarga bo'linganlar". Yoki, qadimiy shaharlarda xalq sayillari va bayramlar ommaviy tomosha tarzida bo'lib o'tgan. Bunday shaharlarda tomosha san'ati an'analari rivoj topganligiga sabab, ularda har bir daha, har bir mahalla va guzarning o'z san'atkorlari, o'z korformonlari bo'lib, ular xalq sayillari va bayramlarni tomoshabop qilib o'tkazishda bosh-qosh bo'lishgan.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

Korfarmon – o‘tmishda o‘zbek an‘anaviy teatrining rahbari (rej.), boshqaruvchisi. U yetakchi aktyor ham hisoblangan. Korfarmon odatda, san‘atkorlar yig‘inida saylangan va mehtarboshi (Qo‘qon xonligida), g‘olibboshi (Buxoro xonligida) tomonidan tasdiqlangan. Korfarmon tomosha maydoni, sharoiti va tomoshabinlarni hisobga olgan holda tomosha rejasini tuzgan, asbob-anjom hozirlagan. Teatr repertuarini boyitish, kulgi, hikoya, muqallid va hajviy o‘yinlarni xalqqa manzur etib ko‘rsatishda korfarmonning xizmati katta bo‘lgan. XIX asrning yarmi va XX asr boshida Zokir eshon (Qo‘qon), To‘la masxara (Buxoro), Mizrob masxara (Shahrisabz) kabi korfarmonlar o‘tgan. Yusufjon qiziq Shakarjonov ham iste‘dodli korfarmon bo‘lgan[1:635].

Masalan, XX asr boshida Buxoro amirligida san‘at ishlari bilan Jalol mirzaboshi bilan Mirzo Abdurahim degan kishilar shug‘ullanishgan. San‘atga oshufta bo‘lgan xalqimizning ommaviy o‘yinlari va tomoshalari mohiyatan bir-biriga bog‘langan yagona badiiy faoliyat mahsuli sanaladi. O‘zbek xalqining madaniy merosi qadimiydir. U turli davrlarda turlicha rivojlanib, taraqqiy etib kelgan. Ajdodlarimiz tomonidan ijod qilingan hamda katta ijtimoiy-ma‘naviy ahamiyatga ega bo‘lgan turfa xil bayramlar, ommaviy o‘yinlar, tomoshalarni xalq ommasiga taqdim etishda tadbir tashkilotchining roli nihoyatda muhim ahamiyat kasb etganligi manbalarda berilgan. Yuqorida aytib o‘tganimizdek, ular turli nomlar bilan atalganlar. Korfarmon, rejissyor, tadbir tashkilotchisi nomi bilan ish olib borganlar ham unchalik uzoq davrni tashkil etmaydi. Bozor iqtisodiyoti siyosati san‘at sohasiga ham sezilarli darajada o‘z ta‘sirini ko‘rsatdi. Bu esa san‘at sohasining raqobatbardoshligini mustahkamladi.

Prodyuserlik faoliyatning O‘zbekistonda faol kasb sifatida rivojlanishi mustaqillikning dastlabki yillariga to‘g‘ri keladi, desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Endi, mazkur faoliyatning kasb sifatida shakllanishi haqida fikr yuritsak. Prodyuserlik faoliyat to‘g‘risidagi asosiy tushunchalar 1910-yillar oxirida Gollivudda paydo bo‘ldi. Bu esa o‘z navbatida ijodiy, tashkiliy va moliyaviy masalalarga shaxsan javobgarlikni o‘rnatishga dastlabki katta qadam bo‘ldi. Hammaga ma‘lumki, moliyaviy masalalar kino yaratish san‘atida eng muhim ishlardan biri hisoblanib, usiz film yaratish mumkin emas.

TADQIQOT NATIJALARI

Kino ishlab chiqarish rivojlanishi bilan prodyuser yordamchilarni yollashga majbur bo‘ldi. Jumlada operatorlar, distribyutorlar, proyektorlar va kassirlar shunday kasbiy ehtiyoj yuzasida paydo bo‘ldi. Prodyuserlik g‘oyani ishlab chiqish, moliyalashtirish, suratga olish guruhini yollash va texnik bazani ijaraga olishni o‘z ichiga olgan mustaqil xartiya turiga aylandi.

Prodyuser qanchalik ko‘p foyda olishni xohlasa, u nimani va qanday suratga olish muammolariga shunchalik mas‘uliyat bilan yondashdi. Turli rejissyorlar tomonidan tahrir qilingan bir xil epizod bir holatda tomoshabinni zeriktirib qo‘ygan bo‘lsa, boshqasida bir nafasda tomosha qilingan. Keyinchalik tahrirlash deb ataladigan bu jarayonni prodyuserlar qattiq nazorat qila boshladi. Kino oldindan aytib bo‘lmaydigan natijalar sohasiga aylandi, lekin shu bilan birga, bu faoliyat muvaffaqiyatli bo‘lsa, aql bovar qilmaydigan foyda keltiradi. Prodyuser (ingliz tilidan, ishlab chiqarish) bozor istiqbollari va ehtiyojlarini tushuna oladigan va bu tushunchani boshqarish va daromad olish uchun resurslardan foydalanish sohasidagi bilimlar bilan birlashtira oladigan biznesmen. Ishlab chiqaruvchi butun kuchini o‘z ishiga sarflaydi, barcha tavakkalchilikni o‘z zimmasiga oladi, mukofot sifatida foyda va erishilgan narsadan mamnun bo‘ladi.

Kino prodyuseri – kino sohasidagi tadbirkor, kino ishlab chiqarishning asosiy figurasi, kino loyihasini uning barcha bosqichlarida nazorat qiladi. U jamoani shakllantiradi, moliyalashtirish, ishlab chiqarish muddatlari uchun javobgardir. Birinchi amerikalik prodyuserlar birin-ketin birlashishlari kerakligini tushuna boshladi. Ular eng kuchli va eng boy uyushma Motion Picture Painters Company trestida ijodiy faoliyat boshlagan edi. Bu ishonch kinofilm uskunolari uchun patent egalari tomonidan tuzgan mashhur ixtirochi Tomas Alva Edison edi. Trest o'z faoliyatini AQShdagi barcha filmlarni ishlab chiqarish va tarqatishni o'z zimmasiga olishga qaror qilishdan boshladi. U raqobatchilarni kinematografik asbob-uskunalar va plyonkalardan foydalanish huquqiga litsenziya bermasdan, ularni siqib chiqara boshladi. Ishonch zulmidan qochib, birin-ketin kichik prodyuserlar Nyu-York va Chikagoni tark etib, Los-Anjelesning chekkasida Gollivudda o'zlarining kino markazini tashkil qilib, Kaliforniyaga ko'chib o'tishdi. Gollivud shaxsiy xavfsizlik nuqtai nazaridan ular uchun yaxshi edi. 1910-1911-yillarda qochqindan keyin Gollivudning eng ko'zga ko'ringan rejissyorlari va aktyorlari (jumladan, D. Griffit) Motion Picture Painters Company yakuniy mag'lubiyatga uchradi.

Biroq, kechagi kichik kino tadbirkorlari, ishonch monopoliyasiga qarshi g'ayrat bilan kurashganlar, o'zlari tezda fanatik va kuchli kino prodyuserlariga aylanishdi. Dastlabki yigirma yil ichida Gollivudda ko'plab kompaniyalar bor edi. Lekin 1930-yillarda filmlarni ishlab chiqarish va tarqatishning 90% faqat sakkizta eng yirik prodyuserlik studiyaga tegishli edi.

1. Universal – 1912 yil.
2. Paramount -1914 yil.
3. Birlashgan rassom - 1919 yil.
4. Metro - Goldwyn - Mayer - 1924 (Mayer - 1912, Goldwyn - 1914, Metro - 1915).
5. Warner Bros. - 1923 yil
6. XX asr - Wolf - 1935 (Wolf - 1914).
7. Kolumbiya – 1924 yil.
8. RKO (Radio - Keyt - Orpheum) - 1928 yil.

1912-yilda AQShda Tomas Ins o'zini birinchi san'at prodyuseri deb atagan, garchi butun Gollivudda bu nima ekanligini hech kim tushunmagan. Uning rejissyorlaridan biriga aytgan iborasi shunday: “Senariyda yozilgan hamma narsani bajaring va hech narsada undan chetga chiqmang”. Badiiy prodyuser sifatida uning o'zi batafsil rejissyorlik syujetlarini yaratdi, dialoglarni puxtalik bilan yozdi. Hatto har bir sahnada aktyorlarning yuz ifodalarini aniqladi va shundan keyingina u “qog'ozdagi film” ni ishlab chiqarishga berdi.

Amerika kinolarini taqdirini, uni dovrug'ini dunyoga taratishda rejissyorlardan ko'ra ko'proq prodyuserlarning hissasi katta ekanligini shu soha bilan shug'ullanuvchi olimlarimiz qayd etib o'tganlar. Klassik Gollivud prodyuseri Irving Talberg bunga yorqin misol bo'la oladi; uning vafotidan keyinroq Amerika kino akademiyasi eng yaxshi kinoprodyuserlarni mukofotlash uchun uning nomida mukofot ta'sis etdi.

Irving Talberg 1899-yil 30-may kuni Nyu-Yorkning Bruklin sharida tavallud topgan. Irving bolaligidan tug'ma yurak xastaligi kasalligi tashxisi qo'yilib, shifokorlar unga o'ttiz yoshga yashashi mumkinligini aytishgan. U o'rta maktabni tugatgach, kunduzi do'konda sotuvchi bo'lib ishlaydi. Keyinchalik Universal Studiosining Nyu-Yorkdagi ofisida ma'lum muddat kotib sifatida ishlaydi. So'ngra ularning Los-Anjelesdagi muassasasi uchun studiya menejeri etib tayinlandi. Irving mazkur kompaniyada 3 yil ishlab, 100 ta film ishlab chiqarish jarayonida prodyuserlik qiladi.

Irving Los-Anjelesda B. Louis Mayerning yangi studiyasi bilan birlashgandan so'ng Metro-Golden-Mayerni yaratishga yordam berdi. U 1925-yilda 26 yoshida MGMning Gollivuddagi eng muvaffaqiyatli studiyaga aylanishiga yordam bergan. MGMda 12 yil davomida ishlab to bevaqt vafot etguniga qadar jami 400 ta filmning prodyuseri bo'ldi. 1920-1930-yillarda sahna dramasi va adabiy mumtoz filmlari bilan Gollivud filmlarini sintez qildi, birlashtirdi. Irving Talberg dastlabki amerikalik kino prodyuseri sifatida tarixda nom qoldirdi. Uning o'limidan so'ng, Gollivud prodyuserlari Irving dunyodagi "kinofilmlar tarixidagi eng muhim shaxs" bo'lganini alohida e'tirof etgan edi.

MUHOKAMA

Hattoki, [AQShning](#) o'ttiz uchinchi [prezidenti](#) Franklin Delano Ruzvelt: "San'at olami Irving Talberg bu dunyodan o'tishi bilan qashshoqroq bo'lib qoldi. Uning yuksak ideallari, tafakkuri va tasavvuri uning durdona asarlarini yaratishga sabab bo'lgan edi" – deb yozgan edi. 1937-yildan beri kino san'ati va fanlar akademiyasi tomonidan o'z asarlarida yuqori sifatli filmlarni aks ettirgan prodyuserlarga "Irving Talberg xotira mukofoti" beriladi. Bu ham o'z navbatida prodyuserlar uchun katta motivatsiya va oliy mukofot bo'lgan. Vaqtlar o'tishi bilan prodyuserlik kasbi har tomonlama o'rganilib janr xususiyati ham boyib bordi.

Prodyuserlik ta'sis etilgandan so'ng unga bo'lgan talab kuchayib ketdi. Bu kasbning G'arbiy Yevropaga kirib kelishi san'at turlarining taraqqiyotiga katta sabab bo'ldi. Ayniqsa musiqa, estrada shou tomoshalari, televideniye, teatrlarda ham prodyuserga bo'lgan talab oshib bordi[2:10].

Dastlabki prodyuserlik faoliyatlarni teatr sohasi bog'liqligini kuzatish mumkin. Teatr prodyuserligi to'g'risida gap boradigan bo'lsa, bu soha o'ziga xos taraqqiyot bosqichlariga ega.

XIX asrda tomoshabin teatrga aktyor uchun tashrif buyurgan bo'lsa, XX asrda rejissyor ijodini tomosha qilishga kelgan bo'lsa, XXI asrda prodyuserning mehnatini tomosha qilishga oshiqadilar. Manbalarda XXI asrni "prodyuser teatri asri" deb nomlanganligi haqida ham ma'lumotlar bor. Aynan mana shu kasb egasi, ya'ni prodyuser – asarni tanlab, rejissyor va aktyorlarni taklif qilib, mablag'ni garovga qo'yadi. Spektakl yoki filmning muvaffaqiyati yoki muvaffaqiyatsizligi ham aynan prodyuserga bog'liqligi hech kimga sir emas. Bu kasb – sirli kasbdir. Oddiy qilib aytganda loyihaga pul topuvchi odam. Bu yangi film bo'ladimi, spektakl, konsert, disk, klip, teledastur bo'ladimi barchasiga mablag' topish kerak.

Professional nuqtai nazardan qaraganda, bu sohaning asosini mahsulot ishlab chiqarish jarayonining (film, spektakl, klip va h.k.) barcha etaplarini o'rganish tashkil etadi. Bu faoliyat bilan shug'ullanuvchi shaxs moliyaviy, iqtisodiy, tashkiliy va ijodiy jarayonlarni bir-birlariga uyg'unlashtira oladigan qobiliyatga ega bo'lish kerakki, zero u sarf qilgan mablag' samarasiz bo'lmali kerak. Undan tashqari, prodyuserdan tomoshabinni bilish va hurmat qilish talab etiladi. Prodyuserlik faoliyati yuqorida qayd etib o'tganimizdek, juda ko'p sohalarni bilishni taqozo etadi. Unda moliyalashtirish, hisob-kitob ishlari, menejerlik, ya'ni boshqaruvchilik qobiliyati, qonunlarni yaxshi bilishi, ijodiy hamda tashkiliy jarayonlarni uyg'unlashtira oladigan, san'at turlarini yaxshi biladigan, oldindan ko'ra oladigan, tavakkalchilikda katta yutuqlarga erishadigan, tadbirkorlik xususiyatlarga ega bo'lgan bilimdon shaxs bo'lmog'i lozim. Prodyuserdan juda ko'p sohalardan xabardor bo'lishi talab etiladi[3:11].

Kino ishlab chiqarish, estrada, teatr, sirk, shou-biznes sohasini prodyuserning faoliyatisiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Endilikda faqat san'at sohasida emas, iste'molchilar talablariga ko'ra virtual o'yin-kulgiga foydalanuvchilarini jalb qilish usullarini ishlab chiqadigan yoki ijtimoiy-madaniy soha prodyuseri, kompyuter o'yinlari prodyuseri kabi yangi tushunchalar ham joriy

etilmoqda. Ko‘plab madaniy universitetlari ushbu yo‘nalishda mutaxassislarni tayyorlab boshgan. Prodyuser – zamonaviy, rivojlanayotgan va istiqbolli, hozirgi ijtimoiy-madaniy sohada ishlashda u yoki bu darajada zarur bo‘lgan bilim va ko‘nikmalari talab qiladigan kasbdir[4:1].

Shu tariqa prodyuserlik faoliyatining ham nazariy asoslari paydo bo‘la boshladi. Prodyuserlik faoliyatining nazariyasi quyidagicha e‘tirof etish mumkin. Prodyuserlar – har qanday televideniye yoki kino mahsuloti ishlab chiqarish jarayoni boshida turadi. Ushbu kasb senariylarni baholash, badiiy kitoblarni videomahsulotga moslashtirish huquqini sotib olish va filmni suratga olishdan avval moliyaviy mablag‘larni olishni o‘z ichiga oladi.

Prodyusserlar rejissyor va suratga olish jamoasini yollaydi, suratga olish jadvalini tuzadi hamda ishbilarmonlik, ijodkorlik va texnik tajriba yordamida loyihani o‘z vaqtida va byudjet miqdoridan kelib chiqib bajarilishini ta‘minlash uchun javobgardir. Shu bilan birga, kasbning afzallik va kamchiliklari bor. Prodyuserlar loyihalarni o‘z vaqtida tugashini ta‘minlash uchun uzoq va tartibsiz ishlaydilar. Dam olish va bayram kunlari ishlash odatiy holdir. Raqobatli sohada ish topish qiyin. Loyihaning ijodiy, amaliy va moliyaviy jihatlarini boshqarish stressga olib kelishi mumkin.

Prodyuserlar asosan ofisda ishlab, studiyalarga, kastingga borishlari va ayrimlari xorijda joylashgan joylarni suratga olishni nazorat qilishlari lozim. Har bir kasbning afzallik va kamchiliklari mavjud bo‘ladi. Ammo shuni unutmangki, salbiy jihat sizni tanlovingizdan qaytarishi kerak emas[5:1]

Sohaning kamchiliklari:

- Doimiy stress
- Katta mas‘uliyat
- Normalashtirilmagan ish vaqti

Sohaning ijobiy tomonlari:

- Ijodiy qiziqarli ish
- Nufuzli kasb
- Nufuzli odamlar bilan aloqalar
- Yuqori maosh

Prodyuser kasbi bilan shug‘ullanmoqchi bo‘lganlar quyidagilarga qodir bo‘lishi kerak:

- Sohaning tarixini bilishi kerak;
- mavzuni tanlash (original yoki filmga moslashish);
- moliyalashtirishni ta‘minlash;
- fikrni ssenariyga aylantirish;
- biznes-rejani tuzish;
- kinostudiya bilan shartnoma tuzish;
- suratga olish guruhini shakllantirish;
- filmning prodyuserlik loyihasini yaratish;
- marketing strategiyasini belgilash;
- joriy materialni nazorat qilish;
- tahrir san‘atini tushunish;
- tarixiy va faktik haqqoniylik uchun javobgar bo‘lish;
- mualliflik huquqi masalalarini tushunish;
- ijaroni tashkil etish;

- tayyor filmni tahlil qilish;
- ikkilamchi bozorlarni baholash[6:1].

XULOSA

Prodyuserlik faoliyatining vazifalari va kasbiy layoqatlari ham zamonaviy ijtimoiy muhitga qarab o'zgarib boradi. Texnika va texnologiyaning taraqqiy etishi sohaga ijobiy ta'sir qilmoqda. Bugungi kunga kelib prodyuserlik bo'yicha qonun hujjatlarimizda ham ma'lum darajada tushunchalar shakllangan. Masalan, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 5-fevraldagi "Hamkorlikda film ishlab chiqarishni davlat ijtimoiy granti asosida moliyalashtirish tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida"gi 89-son qarorida: prodyuser – filmlar ishlab chiqarish jarayoni ustidan g'oyaviy-badiiy va tashkiliy-moliyaviy nazoratni amalga oshiruvchi, filmni tasvirga olish guruhi va texnik xodimlar tarkibini shakllantirishda ishtirok etadigan kinokompaniya vakili; hamprodyuserlar – hamkorlikda film ishlab chiqarish bo'yicha o'zaro kelishuvga ega va hamkorlikda film ishlab chiqarishda ishtirok etadigan milliy kinokompaniyalar yoki kamida bir nafari xorijiy bo'lgan kinokompaniyalar yoki prodyuserlar[7:1]- deya keltirib o'tilgan. Prodyuserlik faoliyatining nazariyasi ham vaqt o'tishi va rivojlanishi bilan, tarixiy taraqqiyot pragmatikasiga qarab sayqallanib rivojlanib boraveradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi K harfi. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. Davlat ilmiy nashriyoti. Toshkent. – 900 b.
2. Sayfullayev B., Rustamov V. Prodyuserlik mahorati asoslari. –Toshkent.: Fan va texnologiya, 2015. 256 bet.
3. Sayfullayev B., Rustamov V. Prodyuserlik mahorati asoslari. –Toshkent.: Fan va texnologiya, 2015. 256 bet.
4. Гацук-Шерпилова В. Ю. Исторические аспекты развития продюсирования в России // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2016. –№ S14. – 0,3 п. л. – URL: <http://e-koncept.ru/2016/76165.htm>.
5. Innovatsiya, texnologiya va strategiya markazining rasmiy sayti manbalaridan: <https://prof.maktab.uz/professions>
6. https://studref.com/466015/marketing/vozniknovenie_razvitie_prodyuserstva
7. <https://lex.uz/docs/-4189549>